ІСТОРІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-6>

УДК 94(477)"1941"

Репін І.В., Польцев І.В., Кохан С.О.

Національна академія сухопутних військ

ОПЕРАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ ДЕСАНТНОЇ ОПЕРАЦІЇ ВІЙСЬК ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ЩОДО ОВОЛОДІННЯ КЕРЧЕНСЬКИМ ПІВОСТРОВОМ (ГРУДЕНЬ 1941 Р. – СІЧЕНЬ 1942 Р.)

Анотація. Проблематика підготовки та ведення бойових дій на теренах сучасної України в період 1941–1944 рр., легендарну оборону Кримського півострова і його звільнення ще повністю не розкрито. Запропоновано короткий аналіз джерельної бази та наукових праць українських, радянських та російських авторів, в яких розглядаються питання Керченсько-Феодосійської десантної операції (грудень 1941 р. – січень 1942 р.). Коротко висвітлено об'єктивну обстановку, що створилася на південному крилі німецько-радянського фронту восени 1941 р., планування і прийняття рішення на проведення десантної операції військ Закавказького (з 30.12.1941 Кавказького) фронту, сил Чорноморського флоту, Азовської військової флотилії, Керченської військово-морської бази, яка проводилася з 25 грудня 1941 р. по 2 січня 1942 р. на Керченському півострові. Показано співвідношення сил на початок операції.

Ключові слова: фронт, флот, операція, десант, наступ.

Repin Igor, Poltsev Igor, Kohkan Sergey

National Academy of Land Forces

OPERATIVE PLANNING OF LANDING OPERATION OF TROOPS OF RED ARMY ON CAPTURE BY KERCH PENINSULA (FROM DECEMBER 1941 TO JANUARY 1942)

Summary. The problem of preparation and combat operations in modern Ukraine in the period 1941–1944, the legendary defense of the Crimean peninsula and its liberation has not yet been fully disclosed. A brief analysis of the source base and scientific works of Ukrainian, Soviet and Russian authors, which examines the issues of the Kerch-Feodosian landing operation (December 1941 – January 1942). Briefly highlighted the objective situation, which was created on the southern wing of the German-Soviet front in autumn 1941. The plan of operation provided for the simultaneous landing of troops of the Caucasus (from 30.12.1941) front to the area of Kerch and directly in Feodosian port. In the future – the offensive to the north to surround and destroy the Kerch Wehrmacht group, to develop the offensive deep into the peninsula, to block Sevastopol and completely liberate Crimea. The operation involved the forces of the Black Sea Fleet, the Azov Naval Flotilla, the Kerch Naval Base. 6 infantry divisions were allocated for the operation, 2 infantry brigades, 2 mountain-rifle regiments (about 42,000 people in total), 198 guns, 256 mortars, 348 cars and tractors, 43 tank, 1802 horses, 259 ships, 500 aircraft of the Transcaucasian Front and aviation of the Black Sea Fleet – about 200 aircraft. The Kerch grouping of Hitler's troops consisted of units of the 42nd Army Corps of the 11th Army. The basis of defense on the peninsula was a system of fortified strongholds along the coast and consisted of field-type fortifications that were in the firing relationship. The total number of Wehrmacht troops on the Kerch Peninsula reached: personnel – up to 25 thousand. men, guns – up to 180, tanks – 118 units, two groups of aviation, which had up to 100 aircraft. The German Navy, operating on the Black Sea, was based in the ports of Romania and Bulgaria and did not carry out active hostilities against the Black Sea Fleet. It should be noted that the planning, organization and preparation of the operation took place in a hurry. Significant factors that influenced the course of the operation, which led to a number of mistakes, in the implementation of the Soviet command's thinking, were not taken into account. Unfortunately, the experience of the Kerch-Feodosian landing operation was not taken into account during the hostilities by units of the Armed Forces of Ukraine in eastern Ukraine.

Keywords: troopers, direction, front, landing operation, offensive.

Постановка проблеми сучасний період розвитку України, коли переглядаються оцінки тих чи інших історичних явищ, проблематика підготовки та ведення бойових дій на теренах сучасної України в період 1941–1944 років достатньо не розкрито.

Безсумнівний інтерес викликають наукові роботи в цьому контексті, однак тема про легендарну оборону Кримського півострова і його звільнення ще повністю не розкрито. Грандіозні масштаби і незвичайна напруженість тих подій, їх виняткове значення для перемоги над гітлеризмом – все це вимагає ретельного дослідження. Актуальною

її робить той факт, що Крим був і залишається територією України, і її стратегічним рубежем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історичній літературі накопичилося немало робіт де освітлюється боротьба за Крим у роки II світової війни. Аналіз джерельної бази та наукових праць, в яких розглядаються питання Керченсько-Феодосійської десантної операції (грудень 1941 р. – січень 1942 р.), свідчить про те, що в роботах українських військових істориків, до сьогодні мало звертається увага на комплексну об'єктивну оцінку результатів даної операції, її проведення та наслідків.

У історіографії німецько-радянської війни існує величезна прогалина. Це бойові дії на території сучасної України і зокрема, бойові дії в Криму.

Український дослідник Б.М. Ратніков в своїх роботах [1; 2] показує основні етапи планування та проведення цієї унікальної десантної операції військами Червоної армії, але з урахуванням подій з анексії Криму 2014 році, на наш погляд це недостатньо.

Частково згадується ця операція в працях "Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945" [3], І.Т. Муковського та О.Є. Лисенка "Звитяга та жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни" [4].

В той же час радянські автори К. Юон [5], В. Ачкасов, Н. Павлович [6], І. Марков [7], А.З. Басов [8], А.В. Ісаєв [9] своїх роботах дають достатньо повну картину подій періоду кінця 1941 р. початку 1942 р. на Керченському півострові.

У мемуарах таких воєначальників як С.Г. Василевський [10], М.Г. Кузнецов [11], А.М. Первушин [12], С.Г. Горшков [13], І.Д. Єлісєєв [14] десантування описується у післявоєнному радянському стилі, а в деяких офіційних історичних працях згадується у загальних рисах [15; 16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Це зумовлює проблему всебічного, об'єктивного та незаангажованого вивчення, аналізу бойових дій в особливих умовах періоду Другої світової війни, визначається сучасними потребами розвитку української воєнно-історичної науки. Тому, для досягнення бажаного результату залишається лише один засіб, а саме – намагатися передбачити хід майбутніх подій та виникати в сучасну обстановку.

Мета статті. Завданням даної статті є об'єктивне висвітлення основних питань планування і прийняття рішення на проведення Керченсько-Феодосійської десантної операції військ Закавказького (з 30.12.1941 р. Кавказького) фронту, сил Чорноморського флоту та Азовської воєнної флотилії, яка проводилася з 25 грудня 1941 р. по 2 січня 1942 р. Акцентовувати увагу дослідників, офіцерського складу Збройних Сил України на сучасне бачення минулих подій, показати проблематику питання, а також наптовхнути на проведення порівняльного аналізу подій 2014 року в Криму.

Виклад основного матеріалу. Загальний контрнаступ Червоної армії, що почався в листопаді під Тихвіном і Ростовом і продовжився під Москвою в грудні 1941 р., не міг залишити в стороні Кримський півострів. Перехоплення радянськими військами стратегічної ініціативи взимку 1941–1942 рр. відбувалося за єдиною схемою: удар по розтягнутому флангу ударного угруповання німецьких військ. Відповідно в Криму удар був нанесений по приморському флангу 11-ї армії (А) вермахту [17].

26 вересня 1941 р. частини 11-ї А прорвалися через укріплення Перекопського перешийка і увійшли на Кримський півострів. В результаті наступальних дій німців Приморська армія (генерал-майор І.Є. Петров) відступила до Севастополя, а 51-а А (генерал-лейтенант В.М. Львов) 16 листопада залишила Керч і відійшла на Таманський півострів [1]. Слід зауважити, що втрата Керчі була однією із стратегічних невдач на радянсько-німецькому фронті.

Витіснення військ Червоної армії з Керченського півострова дало змогу німецькому командуванню зосередити основні зусилля на захопленні Севастополя. Спроба гітлерівців взяти місто з ходу протягом 30 жовтня – 21 листопада 1941 р. не вдалася. Для продовження облоги командуючий 11-ю армією Е. фон Манштейн стягнув більшу частину наявних сил, залишивши для прикриття району Керчі лише одну піхотну дивізію [18, с. 187]. Дії німецької авіації, що панувала, ускладнювала нелюдяна погода і короткий світловий день.

Ситуація, яка склалася, дозволяла радянському командуванню розраховувати на успіх наступальної операції, хоча для цього потрібно було подолати чимало серйозних труднощів [19].

7 грудня Ставка Верховного Головнокомандування (ВГК) директивою № 005471 поставила завдання перед командуванням Закавказького фронту (командуючий – Д.Т. Козлов, начальник штабу – Ф.І. Толбухін) у двотижневий термін підготувати і провести десантну операцію для оволодіння Керченським півостровом [20, с. 325].

План операції, який склав генерал Ф.І. Толбухін, передбачав одночасну висадку 51-ї і 44-ї армій в район Керчі і безпосередньо у Феодосійський порт. В подальшому, наступом на північ оточити і знищити Керченське угруповання вермахту, розвинути наступ вглиб півострова, деблокувати Севастополь і повністю звільнити Крим [21, с. 19].

Морську частину операції готувала Військова рада Чорноморського флоту. На кораблі флоту покладалося завдання перекинути війська Закавказького фронту на північне, східне і південне узбережжя Керченського півострова та підтримати їх своїм вогнем, як в період висадки і боротьби за плацдарми, так і при наступі в глиб півострова [15, с. 309].

Керченське угруповання гітлерівських військ складалося з частин 42-го армійського корпусу 11-ї А (командир Г. фон Шпонек):

- частина військ 46-ї дивізії (генерал Курт Гімер);
- 8-а румунська кавалерійська бригада (полковник Корнеліу Теодоріні);
- 4-а гірськострілецька бригада (бригадний генерал Георг Маноліу) без 18-го і 20-го батальйонів які залишилися на охороні дороги Сімферополь-Алушта;
- 2 полки польової і 5 дивізіонів зенітної артилерії [22].

На початок січня 1942 р. угруповання було посилено 73-ю піхотною дивізією [15, с. 313].

Найбільш щільні угруповання розмішувалися в районі Керчі, а також у північно-східній і південно-східній частинах півострова. Утримуючи узбережжя Керченського півострова, гітлерівці приділяли особливу увагу місцям можливої висадки десантів і оборони населених пунктів, які захоплювали найважливіші напрямки в глиб півострова. Оборона Керченського півострова уявляла собою систему укріплених опорних пунктів, які розташовувалися уздовж узбережжя і складалися з укріплень польового типу, що перебували у вогневому взаємозв'язку. Місто Феодосія було перетворено у вузол протидесантної оборони. Його гарнізон налічував понад 2 тис. чол. Загальна чисельність військ вермахту на Керченському півострові сягала: особового скла-

ду – до 25 тис. чол., гармат – до 180, танків – 118 [16, с. 146].

На аеродромах в районі Керчі базувалися дві групи авіації, які мали до 100 літаків [19]. Крім того, угруповання гітлерівських військ на Керченському півострові мала можливість підтримувати авіація з аеродромів Сімферополя, Сакі.

Військово-морські сили німців, що діяли на Чорному морі, базувалися в портах Румунії і Болгарії та активних бойових дій проти Чорноморського флоту не здійснювали. У Керчі і Феодосії противник кораблів не мав. Мінні загородження були виставлені тільки в Феодосійській бухті [19].

Керченському угрупованню вермахту протистояла частина сил Закавказького фронту, що розташовувалася на Таманському півострові – 51-а А і 44-а А яка формувалася. У складі 51-ї А (генерал-лейтенант В. Н. Львов) налічувалося чотири стрілецькі дивізії (сд), стрілецька бригада (сбр), бригада морської піхоти (брмп). 44-я А (генерал-майор А. Н. Первущин) формувалася в районах Анапа, Новоросійськ, Туапсе в складі чотирьох сд, двох гірськострілецьких дивізій і брмп. У резерві на Таманському півострові перебували три сд (156-а, 398-а і 400-а), 72-а кавалерійська дивізія і танковий батальйон [23, с. 73].

Військово-повітряні сили Закавказького фронту і армій на 20 грудня налічували близько 500 літаків (без урахування винищувальної авіації ППО), авіація Чорноморського флоту – біля 200 літаків. Однак 2/3 літаків були застарілих конструкцій [23, с. 73]. Основна частина літаків базувалася на віддалених від району бойових дій аеродромах Кавказу – Моздок, Сальськ, Тихорецьк, Армавір, Ставропіль.

Чорноморський флот (командувач – віце-адмірал Ф. С. Октябрський) налічував близько 100 надводних кораблів і понад 50 підводних човнів. Десантних суден відповідного проекту не було. Основні сили флоту були розосереджені в базах Кавказького узбережжя – Новоросійську, Туапсе, Поті, Батумі [24].

Азовська військова флотилія (командир – контр-адмірал С. Г. Горшков) мала до 25 кораблів. Кораблі флотилії несли дозор біля північного узбережжя Таманського півострова і забезпечували морські сполучення в південно-східній частині Азовського моря [13, с. 14].

Керченська військово-морська база (командир – контр-адмірал А. С. Фролов) після залишення Керчі була передислокована в Тамань. У складі бази було 26 торпедних і сторожових катерів, які несли дозор в Керченській протоці.

В цілому загальна перевага в надводних кораблях і підводних човнах на Чорному морі було на боці Червоного флоту [19].

Для проведення операції виділялися шість сд, дві сбр, два гірськострілецьких полка (всього близько 42000 чол.), 198 гармат, 256 мінометів, 348 автомашин і тракторів, 43 танка, 1802 коня, 259 кораблів і суден, в тому числі 2 крейсера, 6 есмінів, 52 сторожових і торпедних катери [25, с. 296].

Початок операції було призначено на 21 грудня, але наступ німецьких військ під Севастополем змусив дещо змінити план. 345-ту сд і 79-у окрему брмп, які призначалися для десантування, довелося спішно направити в Севастополь. Їх перекидання здійснювали кораблі Чор-

номорського флоту, що виділялися для десантної операції [9, с. 115].

Висадку десанту намічалось провести одночасно на 250-кілометровому фронті в декількох пунктах північного, східного та південного узбережжя Керченського півострова, а також в Феодосії. Діями на широкому фронті радянське командування прагнуло розосередити увагу і зусилля гітлерівських військ.

Успішне десантування і захоплення плацдармів на півострові мали вирішальне значення для всього подальшого ходу операції, тому її було перенесено на 26 грудня [15, с. 310].

Висадку частин і підрозділів фронту намічалось провести в два етапи: 26 грудня на північно-східному узбережжі Керченського півострова, 29 грудня – в порту Феодосії. Після висадки і захоплення плацдармів перед військами ставилося завдання, при підтримці флоту і авіації, наступати від Феодосії і Керчі на Ак-Монай [16, с. 146].

26 грудня. У восьми пунктах північного і східного узбережжя Керченського півострова належало висадити з'єднання 51-ї А, загальною чисельністю до 13 тис. чоловік, та частину сил 44-ї А з завданням оволодіти містом і Керченським портом, а потім і Турецьким валом, в подальшому розвивати наступ на Владиславівку [26].

З метою досягнення раптовості висадку десанту намічалось почати за дві години до світанку 26 грудня без артилерійської і авіаційної підготовки.

Висадку військ армії повинна була здійснювати Азовська військова флотилія п'ятьма десантними загонами та Керченська військово-морська база – трьома загонами і спеціальним загonom прикриття, які на час операції підпорядковувалися командуючому Чорноморським флотом [13, с. 13].

29 грудня. Планом передбачалося висадити основні сили 44-ї А (до 23 тис. чол.) та частини морської піхоти безпосередньо на причали порту Феодосії і розвивати наступ на Ак-Монай, відрізати Керченське угруповання гітлерівських військ від кримського, а також у взаємодії з військами 51-ї А знищити противника на Керченському півострові. В подальшому розвинути успіх в західному напрямку на Білозерськ (Карасубазар) [26].

Крім того, планувався десант (до 3 тис. чол.) в район гори Опук, для сприяння форсування Керченської протоки 51-ю армією, і в район Коктебеля з метою не допустити підходу резервів противника з боку Судака [13, с. 13].

Висадку планувалося здійснити з бойових кораблів Чорноморського флоту після короткого, але потужного вогневого нальоту корабельної артилерії.

Для доставки основних сил армії в феодосійський порт був створений загін висадки «А», що складався з загону, в якому сили і засоби групувалися за завданнями: загін кораблів артилерійської підтримки; загін висадочних засобів; 1-й і 2-й загони транспортів і два загони їх супроводу; загін прикриття висадки десанту з моря. Для десантування 105-го гірськострілецького полку в район гори Опук створювався загін висадки «Б» [19].

Повітряний десант у складі парашутного батальйону передбачалося викинути в ніч на 30 грудня в район Владиславівка, захопити аеродром противника, забезпечити посадку і подальші дії своєї фронтової авіації [26].

Військово-повітряні сили фронту і флоту повинні були наносити удари по німецьких аеродромах в Криму і на північному узбережжі Азовського моря; прикривати військ і кораблів Червоної армії і флоту; забезпечувати посадку військ на судна, перехід десантів морем і висадку їх на берег, підтримувати дії військ фронту з оточення і знищення угруповання противника.

Велика увага приділялася маскуванням і досягненню раптовості.

Особливість планування артилерійського забезпечення полягало в тому, що вогонь на кожній ділянці висадки передбачалося вести в залежності від обстановки, завдань які стояли перед артилерією і характеру об'єктів ураження.

Навігаційно-гідрографічної служби належало забезпечити безпечний перехід десантних загонів з районів посадки до місць висадки в нічний час при погашених маяках.

Висновки. Необхідно зазначити, що планування, організація та підготовка операції відбувались поспіхом. Не брались до уваги істотні чинники, що впливали на перебіг операції, що й призвело до низки помилок, при реалізації замислу радянського командування.

Зокрема, під час планування операції не враховано погодний чинник та готовність десантно-висадочних засобів.

На привеликий жаль, досвід Керченсько-Феодосійської десантної операції не був врахований під час ведення бойових дій підрозділами Збройних Сил України на сході України.

Щоб бойовий досвід набув свою значущість для збройних сил, необхідно, з одного боку, правильно оцінювати його, а з іншого – правильно використовувати у кожному конкретному випадку, також він може допомогти частинам та підрозділам вирішувати завдання, як в мирний так і воєнний час.

Список літератури:

1. Ратніков Б. Проблеми підготовки Керченсько-Феодосійської десантної операції у роки Другої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 670. С. 155–158.
2. Ратніков Б. Тенденції розвитку воєнного мистецтва за досвідом морських десантних операцій в Криму у 1941–1943 рр. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 12. С. 120–131.
3. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. Київ, 2000. 944 с.
4. Муковський І.Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. Київ, 1996. 568 с.
5. Юон К. Советские десантные операции в Крыму в 1941–1942 гг. *Морской сборник*. Москва, 1962. № 12. С. 25–38.
6. Ачкасов В., Павлович Н. Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне. Москва, 1973. 403 с.
7. Макаров И. Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.). Москва, 1956. 125 с.
8. Басов А.З. Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945. Москва, 1987. 187 с.
9. Исаев А., Хазанов Д., Глухарев Н., Романько О. Битва за Крым 1941–1944 гг. Москва, 2016. 896 с.
10. Василевский А.М. Дело всей жизни. Москва, 1989. 552 с.
11. Кузнецов М.Г. Курсом к Победе. Москва, 1987. 316 с.
12. Первухин А.М. Дороги которые мы не выбирали. Москва, 1971. 219 с.
13. Горшков С.Г. На Южном Приморском фланге (осень 1941 – весна 1944 г.). Москва, 1989. 286 с.
14. Елисеев И.Д. Керченско-Феодосийская десантная операция (Проведенная частями Закавказского фронта, кораблями Черноморского флота, Азовской военной флотилией). *Морской сборник*. Москва, 1971. № 11. С. 66–71.
15. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 : в 6 т. / ред. комис: П.Н. Поспелов (пред.) и др. Москва : Воениздат, 1961. Т. 2. 682 с.
16. Советская военная энциклопедия в 8 т. / ред. комис.: Н.В. Огарков (пред.) и др. Москва : Воениздат, 1977. Т. 4. 695 с.
17. Наступление Советских войск на западном направлении гл. X (militera.lib.ru/razgrom_pod_moskvoy).
18. Э. фон Манштейн. Утерянные победы. Воспоминания фельдмаршала. Москва, 2007. 468 с.
19. Керченско-Феодосийская десантная операция (25.12.1941–2.01.1942). URL: <http://geroiros.narod.ru/wwsoldat/OPER/ARTICLES/014-kerch.htm>
20. Русский архив: Великая Отечественная: Ставка ВГК. Документы и материалы. 1941 год. Т. 16 (5-1). Москва, 1996. 448 с.
21. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. : Военно-исторический очерк. Москва, 1958. Т. 1. 214 с.
22. Малютина Т.П. История боевых действий Советских войск против Вооруженных сил Королевской Румынии на советско-германском фронте (1941–1944 гг.) : автореферат диссертации док. ист. наук : 07.00.02. Воронеж, 2019. 39 с.
23. Исаев А. Краткий курс истории Великой Отечественной войны. Наступление маршала Шапошникова. Москва, 2005. 384 с.
24. Черноморский флот СССР во время Великой Отечественной войны. URL: wikipedia.org/wiki/
25. История Второй мировой войны 1939–1945 : в 12 т. / ред. комис.: А.А. Гречко (пред.) и др. Москва: Воениздат, 1975. Т. 4. 536 с.
26. Мазунин Н. Керченско-Феодосийская десантная операция. *Военно-исторический журнал*. 1976. № 12. С. 99–103.

References:

1. Ratnikov B. (2010) Problemy pidgotovky Kerchensko-Feodosiyskoyi desantnoyi operaciyi v roky Drugoyi svitovoyi viyny. *Visnyk Nacionalnogo universitetu «Lvivska gikitehnika»*, no. 670, pp. 155–158.
2. Ratnikov B. (2009) Tendenciyi rozvytku voyennogo mystectva za dosvidom morskych desantnykh operaciy v Krymu u 1941–1943. *Viyskovo-naukovyy visnyk*, vol. 12, pp. 120–131.
3. Bessmertja (2000) *Kniga Pamyati Ukrainy 1941–1945*. Kyiv, p. 944
4. Mukovskyy I.T. (1996) *Zvytjaga i zhertovnist: Ukrainci na frontach Drugoyi svitovoyi viyny*. Kyiv, p. 568.
5. Yuon K. (1962) *Sovetskiye desantnyye operaciyi v Krymu v 1941–1942. Morskoy sbornik*. Moskva, no. 12, pp. 25–38.

6. Achkassov V., Pavlovich N. (1973) Sovetskoye voyennoye isskustvo Kerchensko-Feodosiyskoyi desantnoyi operatsiyi, p. 403.
7. Makarov I. (1956) Kerchensko-Feodosiyskaya desantnaya operatsiya (Dec 1941 – Jan 1942). Moskva, p. 125.
8. Bassov A.Z. (1987) Krym Kerchensko-Feodosiyskoyi desantnoyi operatsiyi 1941–1945. Moskva, p. 187.
9. Issayev A., Hazanov D., Glucharev N., Pomanko O. (2016) Bitva za Krym 1941–1944. Moskva, p. 896.
10. Vasilevskiy A.M. (1989) Delo vsey zhizni. Moskva, p. 552.
11. Kuznetsov M.G. (1987) Kursom k Pobede. Moskva, p. 316.
12. Pervushin A.M. (1971) Dorogi, klotoryye my ne vybiral. Moskva, p. 219.
13. Gorshkov S.G. (1989) Na Yuzhnom Primorskom flange (osen' 1941 – vesna 1944). Moskva, p. 286.
14. Yelisseyev I.D. (1971) Kerchensko-Feodosiyskaya desantnaya operatsiya (Provedyennaya chasyjami Zakavkaskogo fronta, korablami Chernomorskogo flota, Asovskoy voyennoy flotiliyey). *Morskoy sbornik*. Moskva, no. 11, pp. 66–71.
15. Istoriya Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskoho Soyuz 1941–1945: in 6 vol. (1961) / red. under P.M. Pospelov and others. Moskva: Voyemizdat, vol. 2, p. 682.
16. Sovetskaya voyennaya enciklopediya in 8 vol. (1977) / red. under N.V. Ogarkov and others. Moskva: Voyemizdat, vol. 4, p. 695.
17. Nastupleniye Sovetskikh voysk na zapadnom napravlenii. Chapter X. Available at: http://militera.lib.ru/h/razgrom_pod_moskvoy/index.html (accessed 21 April 2021).
18. E. von Manstein (2007) Unerjannyye pobedy. Vospominaniya feldmarshala. Moskva, p. 468.
19. Kerchensko-Feodosiyskaya desantnaya operatsiya (25.12.1941–2.01.1942). Available at: <http://geroiros.narod.ru/wwwsoldat/OPER/ARTICLES/014-kerch.htm> (accessed 21 April 2021).
20. Russkiy arkhiv: Velikaya Otechestvennaya: Stavka VVK. Dokumenty I materialy. 1941, vol. 16 (5-1). Moskva. 1996. P. 448.
21. Operatsiyi Sovetskikh Vooruzhennykh Syl v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941–1945. Voyenno-istoricheskiy ocherk. Moskva, 1958, vol. 1, p. 214.
22. Milutina T.P. (2019) Istoriya boyevykh deystviy Sovetskikh voysk protiv Vooruzhennykh Syl Korolevskoy Rumuniyi na sovetско-germanском fronte (1941–1944): avtoreferat dissertatsiyi PhD: 07.00.02. Voronezh, p. 39.
23. Issayev A. (2005) Kratkiy kurs istorii Velikoy Otechestvennoy voyny. Nastupleniye marshala Shaposhnikova, Moskva, p. 384.
24. Chernomorskiy flot SSSR vo vremya Velikoy Otechestvennoy voyny. Available at: <http://wikipedia.org/wiki/> (accessed 21 April 2021).
25. Istoriya Vtoroy mirovoy voyny 1939–1945: in 12 vol. (1975) / red. Under A.A.Grechko and others. Moskva: Voienizdat, vol. 4, p. 536.
26. Mazunin N. (1976) Kerchensko-Feodosiyskaya desantnaya operatsiya. *Voyenno-istoricheskiy zhurnal*, vol. 12, pp. 99–103.